

RAAP-NOTITIE 3982

Plangebied De Dijk 76 te Achterberg

Gemeente Rhenen

**Archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek
en inventariserend veldonderzoek, verkennende/
karterende vorm**

Archeologisch Adviesbureau

Colofon

Opdrachtgever: Van Westreenen Adviseurs b.v.

Titel: Plangebied De Dijk 76 te Achterberg, gemeente Rhenen; archeologisch vooronderzoek:
een bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek, verkennende/ karterende vorm

Status: eindversie

Datum: oktober 2011

Auteur: drs. T. Nales

Projectcode: RHDE

Bestandsnaam: NO3982_RHDE.doc

Projectleider: drs. T. Nales

ARCHIS-vondstmeldingsnummers: niet van toepassing

ARCHIS-waarnemingsnummers: niet van toepassing

ARCHIS-onderzoeksmeldingsnummer: 48467

Autorisatie: drs. R. Kok

Bewaarplaats documentatie: RAAP West-Nederland, Leiden

Bevoegd gezag: gemeente Rhenen, geadviseerd door Milieudienst Zuidoost Utrecht
(P.C. de Boer) en Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (M. Verschuur)

ISSN: 0925-6369

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V.

Leeuwendeldseweg 5b

1382 LV Weesp

Postbus 5069

1380 GB Weesp

telefoon: 0294-491 500

telefax: 0294-491 519

E-mail: raap@raap.nl

© RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V., 2011

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V. aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Samenvatting

In opdracht van Van Westreenen Adviseurs heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in september 2011 een archeologisch bureauonderzoek en een inventariserend veldonderzoek, verkennende/karterende vorm uitgevoerd in het plangebied De Dijk 76 in Achterberg (gemeente Rhenen). Aanleiding voor het onderzoek was de aanvraag voor een omgevingsvergunning en een monumentenvergunning ten behoeve van de uitbreiding van het bouwvlak van een bestaande stal. Bij deze ontwikkeling zijn graafwerkzaamheden gepland die eventueel aanwezige archeologische waarden met verstoring bedreigen. Een archeologische onderbouwing met betrekking tot de aanwezigheid van archeologische waarden is daarom wenselijk conform het vigerend gemeentelijk en rijksbeleid.

Op basis van het onderzoek is vastgesteld dat zich in de ondergrond van het plangebied vergraven dekzand bevindt waarop recente ophooglagen liggen die na afgraving in het gebied zijn aangebracht. De oorspronkelijke top van het dekzand en daarmee het archeologisch potentiële niveau is verstoord en er zijn geen aanwijzingen voor een archeologische vindplaats. Op basis hiervan is het de verwachting dat in het kader van de bestaande planvorming het risico op verstoring van archeologische resten klein is. Derhalve wordt geadviseerd het plangebied op archeologische gronden vrij te geven.

Over dit advies kunt u contact opnemen met de bevoegde overheid, in deze de heer B. Brandenburg, beleidsmedewerker archeologie van de gemeente Rhenen (tel. 0317-681681).

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
Inhoudsopgave	4
Administratieve gegevens	5
1 Inleiding	6
1.1 Aanleiding	6
1.2 Ligging van het plangebied	6
1.3 Planomschrijving	6
1.4 Doel- en vraagstelling	6
1.5 Kwaliteit	7
2 Bureauonderzoek	8
2.1 Werkwijze en methoden	8
2.2 Landschappelijke achtergronden	8
2.3 Historische achtergronden en landgebruik	10
2.4 Regionale archeologische context	11
2.5 Bodemverstoringen	12
2.6 Gespecificeerde archeologische verwachting	13
3 Veldonderzoek	14
3.1 Werkwijze	14
3.2 Resultaten	14
3.3 Archeologische indicatoren	15
3.4 Synthese en evaluatie	15
4 Conclusies en aanbevelingen	16
4.1 Inleiding	16
4.2 Conclusies	16
4.2 Aanbevelingen	16
Overzicht van figuren, tabellen en bijlagen	18
Bijlage 1: Boorbeschrijvingen	23
Bijlage 2: Vondstenlijst	27

Administratieve gegevens

Projectcode	RHDE	
ARCHIS-onderzoeksmelding	48467	
Type onderzoek	Bureauonderzoek en IVO, verkennende/karterende vorm	
Opdrachtgever	Van Westreenen Adviseurs b.v.	
Contactpersoon	mevrouw P. Lohschelder	
Onderzoekskader	aanvraag omgevingsvergunning en monumentenvergunning	
Locatie	<i>Toponiem</i>	De Dijk 76
	<i>Plaats</i>	Achterberg
	<i>Gemeente</i>	Rhenen
	<i>Provincie</i>	Utrecht
	<i>Kadastrale gegevens</i>	Rhenen Sectie C 1633
	<i>Oppervlakte plangebied</i>	360 m ²
	<i>Kaartblad</i>	39E
	<i>Centrumcoördinaat</i>	169.797 / 442.286
Bevoegde overheid	gemeente Rhenen	
Contactpersoon	de heer B. Brandenburg	
Adviseur gemeente	Milleudienst Zuidoost Utrecht	
Contactpersoon	de heer P.C. de Boer	
Bevoegde overheid	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed	
Contactpersoon	mevrouw M. Verschuur	
AMK-terrein	1144	
Rijksmonumentnummer	45948	
Onderzoeksperiode	augustus 2011	
Afbakening onderzoeksgebied	<i>Straal</i>	500 m

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

In opdracht van Van Westreenen Adviseurs b.v. heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in september 2011 een archeologisch bureauonderzoek (BO) en een Inventariserend Veldonderzoek (IVO), verkennende/karterende vorm (door middel van boringen) uitgevoerd in plangebied De Dijk 76 in Achterberg (gemeente Rhenen). De aanleiding voor dit onderzoek is het voornemen om op deze locatie de aangrenzende stal uit te breiden. In het kader van het verkrijgen van een omgevingsvergunning en een monumentenvergunning voor dit initiatief was archeologisch onderzoek nodig, aangezien eventueel aanwezige archeologische waarden bij toekomstige graafwerkzaamheden in het gebied kunnen worden verstoord.

1.2 Ligging van het plangebied

Het plangebied (360 m²) ligt in het agrarisch buitengebied ten oosten van de bebouwde kom van Achterberg aan De Dijk 76 (figuur 1). Het gebied is deels in gebruik als grasland en deels als erf. De noordoostelijke grens van het plangebied bestaat uit de aangrenzende (en uit te breiden) stal; de overige grenzen van het plangebied worden gevormd door de geplande nieuwbouw. Zie figuur 2 voor de exacte ligging van het plangebied en de te onderzoeken gebiedsdelen.

1.3 Planomschrijving

De eigenaar (de heer B. Koudijs) is voornemens in het plangebied de bestaande stal uit te breiden. De uitbreiding vindt plaats aan de zuidwestelijke kant van het object. De exacte manier van fundering en daarmee de diepte van verstoring is vooralsnog niet bekend.

1.4 Doel- en vraagstelling

De doelstelling van het bureauonderzoek is het verwerven van informatie over bekende of verwachte archeologische waarden in het plangebied aan de hand van bestaande bronnen teneinde een gespecificeerde archeologische verwachting op te stellen. Het doel van het veldonderzoek is het toetsen, aanvullen en vaststellen van deze gespecificeerde verwachting. Op basis van de onderzoeksresultaten en de aard en omvang van de voorgenomen bodemingrepen is vervolgens in hoofdstuk 4 een advies geformuleerd, waarbij kansarme zones van het plangebied worden uitgesloten en kansrijke zones kunnen worden geselecteerd voor behoud of eventueel vervolgonderzoek. Om beide doelstellingen te kunnen verwezenlijken, zijn de volgende onderzoeksvragen gesteld:

1. Welke gegevens met betrekking tot archeologische waarden zijn reeds over het plangebied bekend?
2. Wat is de intactheid van de ondergrond van het plangebied en in hoeverre is er sprake van (sub)recente verstoringen?

3. Hoe ziet de geologische en bodemkundige opbouw van het plangebied eruit?
4. Zijn in het plangebied archeologisch relevante geo(morfo)logische eenheden of archeologische resten aanwezig die (mogelijk) bedreigd worden door de geplande inrichting?
5. In hoeverre zijn in het plangebied aanwijzingen voor de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen?
6. Op welke diepte bevinden zich de archeologisch interessante lagen?
7. Is de bodemopbouw in het plangebied zodanig intact dat archeologisch vervolgonderzoek zinvol is?
8. Op welke manier dient bij eventuele graafwerkzaamheden met archeologische waarden te worden omgegaan?
9. Is in het plangebied vervolgonderzoek noodzakelijk en welke methoden zouden hierbij kunnen worden ingezet?

Voor een deel van het plangebied geldt echter al een zeer hoge archeologische waarde en wordt het terrein van rijkswege beschermd (monumentnr. 1144).

1.5 Kwaliteit

Het onderzoek is uitgevoerd volgens de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA, versie 3.2), beheerd door de Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer (SIKB; www.sikb.nl) en het door de gemeente en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed goedgekeurde Plan van Aanpak (Nales, 2011). Voor de in deze notitie genoemde archeologische perioden wordt verwezen naar tabel 1 achterin deze notitie.

2 Bureauonderzoek

2.1 Werkwijze en methoden

Tijdens het bureauonderzoek is aan de hand van verschillende bronnen informatie verzameld om inzicht te krijgen in de genese van het landschap, de (lokale) opbouw van de bodem en de sporen die de mens in het landschap heeft achtergelaten. Om een indruk te krijgen van het voormalige landschap is onder andere gebruik gemaakt van verschillende geologische, geomorfologische en bodemkundige kaarten. Voor informatie omtrent het reliëf in en rondom het plangebied is het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) geraadpleegd (www.ahn.nl).

Met betrekking tot de archeologische verwachtingen en bronnen is gebruik gemaakt van de Cultuurhistorische Hoofdstructuur van de provincie Utrecht (CHS), de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW) en het Archeologisch Informatie Systeem (ARCHIS II) van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Er is eveneens aanvullende informatie opgevraagd via het meldpunt Archeologie van Landschap Erfgoed Utrecht (LEU; aangeleverd door de Milieudienst Zuidoost-Utrecht). Om inzicht te krijgen in de aanwezigheid van eventuele bebouwing en/of bodemverstoringen in het plangebied zijn onder andere historisch kaartmateriaal (www.watwaswaar.nl) geraadpleegd en het Bodemloket voor inzicht in de maatregelen die de afgelopen jaren getroffen zijn ten aanzien van bodemkwaliteit (bodemonderzoek, bodemsanering, ontgroningen; www.bodemloket.nl). Voor een volledig overzicht van de geraadpleegde bronnen wordt verwezen naar de literatuurlijst achterin dit rapport.

2.2 Landschappelijke achtergronden

Het landschap in het plangebied is grotendeels ontstaan in de voorlaatste ijstijd, het Saalien. Het plangebied ligt nabij de noordoostelijke flank van de Utrechtse Heuvelrug, die ongeveer 150.000 jaar geleden is ontstaan. In die tijd hebben grote ijsmassa's vanuit het noorden zand en grind uit de Gelderse Vallei opgestuwd en zo de stuwwallen, waar de Utrechtse Heuvelrug er één van is, gevormd (Berendsen, 2004). Deze afzettingen worden geologisch gezien tot het Laagpakket van Schaarsbergen van de Formatie van Drente gerekend (Bakker e.a., 2003).

In de laatste ijstijd, het Weichselien (ca. 120.000-10.000 jaar geleden) breidde het landijs zich weer sterk uit, maar bereikte Nederland niet. De zeespiegel stond veel lager, waardoor de Noordzee droog kwam te liggen. De klimaatomstandigheden werden steeds kouder en droger naarmate de zeespiegel daalde. In de koudste perioden was de vegetatie vrijwel verdwenen, waardoor op grote schaal verstuiving kon optreden, waarbij dekzand is afgezet (Schokker e.a., 2003: Formatie van Boxtel, Laagpakket van Wierden). Dit zand is kalkloos, fijnkorrelig (150-210 µm) en arm aan grind. Op de geologische kaart staat het plangebied gekarteerd als dekzand dikker dan 2 m (RGD, 1977: code TW3).

In de Gelderse Vallei is in de loop van het Holoceen een dik veenpakket ontstaan. De hoofdoorzaak van de veenvorming was een verandering van de vegetatie. Door een snelle overgang van naaldbos met een relatief hoge verdamping naar loofbos met een relatief lage verdamping trad in het Atlanticum een sterke grondwaterspiegelstijging op (Berendsen, 2004). Die had tot gevolg dat in de lagere delen van het landschap op grote schaal veenvorming kon optreden. Beekdalen groeiden dicht, hetgeen weer tot verdere vernatting en veenvorming leidde. De grootse veenvorming trad het eerst op in de Gelderse Vallei en was daar ook het sterkst (De Boer, Smit & Bekius, 2010). Over de maximale uitbreiding van dit pakket bestaat verschil van mening. Bellen (1931) komt aan de hand van de hoogteligging van archeologische vondsten tot een gemiddeld niveau van circa 8,0 m +NAP. De maximale veenuitbreiding tussen Lunteren en Ede, oostelijk van het plangebied, heeft mogelijk circa 15 m -NAP bedragen (Gemeente Ede, 1992). Op grond van deze hoogtegegevens is het vrijwel zeker dat het plangebied (ca. 7,0 m +NAP) eveneens met veen bedekt is geweest. Als gevolg van ontwatering en ontginning van het veengebied is het merendeel van dit veen sinds de Late Middeleeuwen afgegraven en/of geoxideerd (Heunks, 2001). De aanwezigheid van middeleeuwse vindplaatsen in de omgeving van het plangebied duidt erop dat het veen in het plangebied mogelijk al vroeger verdwenen is.

Geomorfologie

Het plangebied ligt op de overgang tussen twee geomorfologische eenheden. Op grond van de geringe afmeting van het plangebied en de resolutie van deze kaarten kan op basis van de geomorfologische kaart niet worden vastgesteld welke geomorfologische eenheden in het plangebied aanwezig zijn. Het plangebied kan geomorfologisch bestaan uit een vlakte van ten dele verspoeld dekzand (Stiboka/RGD, 1986: code 2M14) of een gordeldekzandrug, al dan niet met oud bouwlanddek (Stiboka/RGD, 1986: code 3K16). De geomorfologische kaart geeft echter ook aan dat direct ten noorden van het plangebied zeer lokaal (ten noorden van de boerderij) ontgronding heeft plaatsgevonden (Stiboka/RGD, 1986: code 3N8). Zowel de rug als de afgraving zijn duidelijk te herkennen op het AHN.. Daaruit valt af te leiden dat afgraving ter plaatse van de boerderij in ieder geval niet heeft plaatsgevonden.

Bodem

De bodem in het plangebied bestaat uit een bruine beekeerdgrond: leemarm en zwak lemig, fijn zand met grondwatertrap III (Stiboka, 1972: code kpZg21). Dit zijn over het algemeen laaggelegen zandgronden met een grijze, roestige ondergrond met een bruine bovengrond. Deze is vaak kleiig en lemig met een dikte van meestal 25 à 40 cm. De toevoeging 'k' wijst op de aanwezigheid van een zavel- en/of kleidek van circa 15 tot 40 cm dik. De bruine beekeerdgronden zijn voor het eerst in de Gelderse Vallei onderscheiden en werden daar destijds 'bruine gleygronden' genoemd (De Bakker, 1966). Het bodemtype is vaak kenmerkend voor een relatief natte context. Een grondwatertrap III wijst er op dat de gemiddeld hoogste grondwaterstand zich bevindt binnen 40 cm -Mv en de gemiddeld laagste grondwaterstand tussen 80 en 120 cm -Mv. Een dergelijk hoge gemiddelde en variërende grondwaterstand betekent voor de aanwezigheid van zowel anorganische als organische archeologische resten (bijv. bewerkt hout, zaden en leer) dat deze mogelijk goed geconserveerd zijn.

2.3 Historische achtergronden en landgebruik

(Cultuur)historische achtergrond

De omgeving van Rhenen en Achterberg ligt op de rand van de Utrechtse Heuvelrug. Even ten oosten van Rhenen eindigt de Heuvelrug aan de voet van de Grebbeberg, bij de oevers van de Rijn. De stuwwal wordt gekenmerkt door de hoge concentratie aan prehistorische grafheuvels en grafvelden. Ook zijn meerdere vroeg-middeleeuwse begravingen aangetroffen ten westen en noordoosten van Rhenen en ten westen van Achterberg (vanaf circa 425-750 na Chr.; Blijdenstijn, 2005; Van Berkel & Samplonius, 2006). In het bos op de Grebbeberg liggen wallen: de vroeg-middeleeuwse walburg Heimenberg (wettelijk beschermd, monumentnummer 1138). Dit is één van de grootste walburgen van Nederland, waarvan de oudste delen uit circa 700 AD (na Chr.) dateren (Van Doesburg, 2008)¹.

Achterberg zelf wordt voor het eerst genoemd in het jaar 1417 (Van Berkel & Samplonius, 2006). Het dorp is waarschijnlijk ontstaan uit lintbewoning langs de Cuneraweg, op de scheiding tussen de hoge, droge zandgronden in het zuidwesten en de klei- en veengebieden in het noordoosten nabij Kasteel Ter Horst. Het kasteel is als bisschoppelijk paleis gebouwd tussen 1163 en 1178 en daardoor vestigden zich langs de weg tussen dit kasteel en de Cuneraweg vermoedelijk personeel en mensen die gebruik wilden maken van de bescherming die het kasteel bood. Dit cluster van bewoning vormt het begin van Achterberg (Van Rooijen & Strous, 2008). Aanwijzingen voor dergelijke bewoning zijn mogelijk onder andere aangetroffen bij een begeleiding van een bouwput aan De Dijk 16 (meldpuntnr. 26-05-2009) en recent archeologisch onderzoek langs De Dijk (Halverstad, 2011). Het kasteel werd in 1528 gesloopt, maar Achterberg bleef als dorp bestaan.

Historisch landgebruik

Voor het vaststellen van het historisch grondgebruik in het plangebied is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van beschikbaar historisch kaartmateriaal. De oudst geraadpleegde kaart is de kadastrale Minuutplan uit 1811-1832, waar in de Oorspronkelijk Aanwijsbare Tafelen (OAT) staat vermeld dat het plangebied in gebruik is als weiland. De dekzandrug, zoals deze op de geomorfologische kaart staat afgebeeld, is hierin te herkennen (zie § 2.2). Ten westen van het plangebied zijn grote vierkante waterpartijen met een kruisvormige structuur aanwezig. Deze structuur is het gevolg van vervening (Olde Meierink e.a., 1995). Deze situatie blijft grotendeels onveranderd op kaartmateriaal uit de tweede helft van de 19e eeuw en de eerste helft van de 20e eeuw. Op een kaart uit 1958 is te zien dat de perceelsgrenzen zijn gewijzigd door ruilverkavelingen en dat de kruisvormige structuur is verdwenen (www.watwaswaar.nl). Tevens verschijnt de huidige bebouwing in het plangebied. Wanneer deze exact is aangelegd, is niet bekend, maar in 1944 was ook reeds bebouwing aanwezig (figuur 3).

¹ De Heimenberg is nog vrij goed intact, al is er in de 19e eeuw op het plateau een boswachterswoning gebouwd, waarvan de 7 m hoge toren nog resteert. In het begin van de 11e eeuw hebben de graven Balderik en Adela waarschijnlijk gebruik gemaakt van de versterking. In de 12e eeuw is het complex verlaten. In circa 1630 werd in opdracht van de Boheemse koning Frederik V een stenen tafel geplaatst op een voet op het zuidwestelijke deel van de wal. Vandaar de naam Koningstafel.

De Slag om de Grebbeberg

De omgeving van de Grebbeberg bij Rhenen maakt deel uit van het collectief geheugen van Nederland. Eén van de meest bloedige grondgevechten uit de Tweede Wereldoorlog heeft hier plaatsgevonden. Eenheden van het IIe Legerkorps hebben hier drie dagen lang het Duitse leger weten tegen te houden, totdat op 14 mei 1940 besloten werd de Grebbelinie te ontruimen. De verdediging bestond uit een aantal achter elkaar gelegen linies, feitelijk gebaseerd op verouderde theorieën en modellen: aan de voet van de Grebbeberg lag de frontlijn met daarachter de 'stoplijn'.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd Rhenen grotendeels verwoest tijdens de Slag bij de Grebbeberg ten oosten van Rhenen. Slechts enkele straten en gebouwen, waaronder de Cunerakerk, bleven gespaard. Achterberg was eveneens deel van het strijdtoneel tijdens de Slag om de Grebbeberg. Zowel Nederlandse troepen als enkele Duitse SS-bataljons hebben (de omgeving van) Achterberg gebruikt als uitvalsbasis (www.grebbeberg.nl).

Het plangebied ligt binnen de linie. Uit figuur 3 blijkt dat vlakbij het plangebied een anti-tankstelling gelegen heeft. De kaart, een Duitse stafkaart, is echter bij benadering opgesteld, waardoor de ligging van de stelling kan afwijken. Het gebouw dat op de kaart staat aangegeven, maakt deel van het te onderzoeken boeren erf. Het is zeer waarschijnlijk dat militairen zich ook op het terrein van de boerderij hebben bevonden tijdens de strijd. Of er bij deze boerderij ook *gegraven* is, is echter op niet duidelijk, maar zeker niet uit te sluiten.

2.4 Regionale archeologische context

Archeologische verwachting

Op de Cultuurhistorische Hoofdstructuur van de provincie Utrecht (CHS) ligt het plangebied in een zone met een middelhoge archeologische verwachting. Deze verwachting is gebaseerd op de ligging van het plangebied in een zone met bruine beekbedgronden (op de flank van een dekzandrug). Deze verwachting wordt op de IKAW eveneens aan het plangebied toegekend (Deeben, 2008). De gemeentelijke verwachtingskaart van Rhenen wijkt echter af van de hier boven beschreven situatie; voor het plangebied geldt volgens deze kaart deels een lage archeologische verwachting en bevindt het plangebied zich deels in archeologisch beschermd gebied.

Archeologische waarden

Volgens de archeologische monumentenkaart ligt het noordelijke deel van het plangebied in een terrein van zeer hoge archeologische waarde dat is aangewezen als wettelijk beschermd archeologisch monument (conform de Monumentenwet 1988; zie figuur 1). Het betreft het terrein waarin de overblijfselen van het Bisschoppelijk kasteel Ter Horst aanwezig zijn (funderingen, infrastructuur en eventuele restanten van bijgebouwen; monumentnr. 1144). Het kasteel is in 1163 door bisschop Godfried van Rhenen gebouwd. Kastelen van dit type komen niet veel voor, waardoor dit terrein een beschermde status heeft gekregen. In 1528 is het kasteel gesloopt. Het heeft in het westelijke deel van het monumentale terrein gestaan, op het 'ronde' perceel (nabij Achterberg). Een uitvoerige beschrijving van de ontwikkeling van het kasteel en de waardestelling

ervan staan onder andere in Oude Meierink e.a. (1995) en de specifieke informatie die in ARCHIS-II is opgenomen.

Uit de directe omgeving van het plangebied zijn geen verdere archeologische waardevolle terreinen bekend. Wel zijn enkele vondsten geregistreerd. De vondsten lijken overeen te komen met de ligging van de dekzandrug zoals deze op de geomorfologische kaart staat. Circa 40 m ten oosten van het plangebied zijn fragmenten aardewerk aangetroffen die dateren uit de Late Middeleeuwen (tussen circa 1100 en 1300 na Chr.). Het betreft onder andere fragmenten kogelpot en proto-steengoed die zijn aangetroffen tijdens een oppervlaktekartering. In hoeverre het vondstmateriaal direct te relateren is aan een nederzetting ter plaatse, is niet bekend (ARCHIS-waarnemingsnummers 26896 en 60083). Het kan ook zijn dat het aardewerk met het aanbrengen van mest of grond in het verleden of heden is aangevoerd en in het gebied terecht gekomen is. Circa 150 m ten noordoosten van het plangebied wordt melding gemaakt van een onderzoek dat in het kader van de herwaardering van de archeologische monumentenkaart heeft plaatsgevonden in 1995 op deze plek. De publicatie en daarmee de exacte resultaten van dit onderzoek, zijn in het kader van onderhavig onderzoek niet geraadpleegd, aangezien deze niet voorhanden was. Circa 250 m ten noorden van het plangebied is (op dezelfde dekzandrug) de vondst van een amulet uit de Steentijd bekend. De amulet is zandlopervormig doorboord en gemaakt van leiachtig gesteente. Er zijn parallellen bekend van de Tjongergroep, jager-verzamelaars uit het eind van de IJstijd (Van Tent, 1997). In hoeverre de vondst te relateren is aan een vindplaats, is echter niet bekend aangezien het een losse vondst betreft (ARCHIS-waarnemingsnummer 23012). Een vindplaats is echter niet uit te sluiten.

Op 300 m ten noorden van het plangebied is aan het oppervlak bij een gegraven bietenkuil middeleeuws aardewerk aangetroffen (ARCHIS-waarnemingsnummer 43895). Het betreft onder andere fragmenten Paffrath aardewerk, een fragment van een Jacoba-kan en enkele kleinere fragmenten aardewerk uit de 12e en 13e eeuw.

Tenslotte hebben in 1942 op circa 380 m ten westen van het plangebied opgravingen plaatsgevonden naar het Kasteel Ter Horst (ARCHIS-waarnemingsnummer 30132). Een uitvoerige beschrijving van de opgravingen wordt binnen dit kader niet gegeven aangezien de zeer hoge waarde van het terrein reeds is vastgesteld. Diverse waarnemingen die daar in de omgeving gedaan zijn (achter De Dijk 65), zijn aan de aanwezigheid van dit kasteel te koppelen; het gaat onder andere om de ARCHIS-waarnemingsnummers 26897 (middeleeuws aardewerk) en 43632 (de kasteelgracht).

2.5 Bodemverstoringen

Voor zover bekend zijn er geen leidingen aanwezig in het plangebied, waarvan de aanleg zou kunnen hebben geleid tot een verstoring van het archeologisch bodemarchief. Evenmin zijn er graafwerkzaamheden in het kader van saneringen aanwezig. Wel wordt melding gemaakt van verontreinigingen in het plangebied als gevolg van dempingen (van oude sloten), die als potentieel ernstig aangemerkt zijn (www.bodemloket.nl). Er heeft echter geen bodemonderzoek in het plangebied plaatsgevonden die deze informatie kan bevestigen.

De heer Koudijs maakt zelf melding van het feit dat, toen de familie het land rond 1953 kocht, op zijn perceel een vervallen boerderij stond die op een hoger gelegen deel in het landschap lag. De boerderij heeft hij gesloopt en opnieuw gebouwd. De gronden rondom het perceel waren allemaal afgegraven, vermoedelijk in het kader van de ruilverkavelingen. Hij meldt dat er zelfs sprake was van steilranden, waarbij de boomwortels van de eiken rondom de boerderij in de wand blootlagen, waaronder ter plaatse van het plangebied. Ter egalisatie heeft hij grond aangevoerd om glooiing in het aangezicht van zijn boerderij terug te brengen.

2.6 Gespecificeerde archeologische verwachting

Een deel van het plangebied maakt deel uit van een terrein van zeer hoge archeologische waarde en is aangewezen als wettelijk beschermd archeologisch monument (conform de Monumentenwet 1988). Het betreft het terrein waarin de overblijfselen van het Bisschoppelijk kasteel Ter Horst aanwezig zijn (funderingen, infrastructuur en eventuele restanten van bijgebouwen: monumentnr. 1144). Het kasteel is in 1163 door bisschop Godfried van Rhenen gebouwd. Kastelen van dit type komen niet veel voor, waardoor dit terrein een beschermde status heeft gekregen. In 1528 is het kasteel gesloopt. Het heeft in het westelijke deel van het monumentale terrein gestaan, op het 'ronde' perceel. Dit is aangetoond tijdens opgravingen in 1942, die hebben plaatsgevonden op dit terrein vlak voordat het werd geëgaliseerd. Booronderzoek dat in het oostelijke deel van het terrein heeft plaatsgevonden, heeft echter geen aanwijzingen opgeleverd, waardoor reeds inkrimping van het terrein is voorgesteld in 1996. Dit betekent echter niet dat er geen archeologische waarden in het plangebied aanwezig kunnen zijn, aangezien dit onderzoek niet hier heeft plaatsgevonden.

Behalve dat het terrein voor een deel een zeer hoge waarde kent voor de aanwezigheid van een kasteelcomplex, kunnen ook archeologische resten uit vroegere perioden aanwezig zijn, te weten de periode Laat Paleolithicum t/m Middeleeuwen. Onder andere de vondst van een amulet uit het Laat Paleolithicum-Vroeg Mesolithicum en enkele fragmenten middeleeuws aardewerk zouden daar een aanwijzing voor kunnen zijn. Deze laatste verwachting geldt voor het hele plangebied. Het plangebied ligt landschappelijk gezien op een dekzandkop (kaartcode 3K16) en daarmee relatief hoog in het (voormalige) landschap. Vanuit strategisch en nederzettingperspectief vormde de plek een logische locatiekeuze voor bewoning.

In hoeverre archeologische resten (intact) aanwezig zijn, hangt mede af van de mate van intactheid van het bodemprofiel. Op basis van de bodemkaart zijn in het plangebied bruine beekeerdgronden te verwachten. De aanwezigheid van dit bodemtype betekent dat archeologische resten direct aan het maaiveld (of vlak daaronder) voor kunnen komen, waardoor gedeeltelijke aantasting van de resten door ploegen of graafwerk tijdens de aanleg van het boerenerf te verwachten is. Ook door de eigenaar gemelde egalisatiewerkzaamheden in de jaren 50-60 van de 20e eeuw kunnen tot deze aantasting hebben geleid. Het plaatsen van (verkennende en/of karterende) boringen om nadere uitspraken te kunnen doen over de archeologische verwachting op het terrein, is derhalve wenselijk.

3 Veldonderzoek

3.1 Werkwijze

Het inventariserend veldonderzoek (IVO) bestond uit een booronderzoek, verkennende c.q. karterende vorm. Het booronderzoek dient in de eerste instantie om inzicht te krijgen in de bodemkundige situatie in het plangebied om daarmee de gespecificeerde archeologische verwachting te toetsen (zie § 2.6). Daartoe zijn in totaal zes boringen verricht. Wanneer de bodemopbouw aanleiding gaf te veronderstellen dat archeologische resten aanwezig kunnen zijn, is op dezelfde plaats met een bredere boorkop een grondmonster verzameld en doorzocht op aanwijzingen voor een archeologische vindplaats door middel van zeven. De boringen zijn in het uitbreidingsgebied van de stal geplaatst op een onderlinge afstand van 7 m. Daar waar het te ontgraven areaal zich bevindt, zijn de boringen zo optimaal mogelijk binnen het gebied verspreid. (figuur 2 en bijlage 2).

Voor het verkennend booronderzoek is geboord met een Edelmanboor met een diameter van 7 cm; voor het karterende booronderzoek met een Edelmanboor met een diameter van 15 cm. Het sediment dat tijdens laatstgenoemde booronderzoek is opgeboord, is met behulp van een zeef met een maaswijdte van 2 mm onderzocht op de aanwezigheid van archeologische indicatoren (zoals aardewerk, bot, fragmenten baksteen of huttenleem, vuursteen, houtskool e.d.). Er is geboord tot maximaal 1,7 m -Mv. De verkennende boringen zijn lithologisch conform NEN 5104 (Nederlands Normalisatie-instituut, 1989) beschreven met behulp van een veldcomputer en het programma Deborah-2 (bijlage 1) en met meetlinten ingemeten (x- en y-waarden). Van alle boringen is de hoogte bepaald met behulp van het AHN.

3.2 Resultaten

Veldwaarnemingen

Rondom het plangebied zijn zichtbare hoogteverschillen van het maaiveld waar te nemen. Het plangebied ligt circa 1,5 tot 2,0 m hoger dan het gebied ten westen van de stal. De eigenaar maakte reeds melding van egaliseringswerkzaamheden door middel van het aanbrengen van aangevoerde grond om de hoogteverschillen in het landschap te verkleinen.

Lithologische en lithogenetische opbouw

Over het algemeen is in het plangebied sprake van een recent, gefaseerd ophoogpakket dat direct op dekzand ligt. Het zwak siltige, geelgrijze dekzand is kalkloos, matig fijn en bevindt zich vanaf een diepte variërend tussen 110 en 150 cm -Mv. In de top van het zand zijn geen sporen van bodemvorming waargenomen. De basis van het dekzand wordt gevormd door een geroerd pakket donker(bruin)grijs, matig siltig, matig humeus zand met een dikte van 20-30 cm. Dit pakket ligt abrupt op 'schoon' dekzand en is vermoedelijk door vergraving en omwerking van de bodem tot stand gekomen. In het pakket zijn onder andere mestbrokken (*"riet"*), zandbrokken en fragmenten puin (modern vensterglas, recent bouwpuin en een fragment van een vloertegel; zie § 3.3) aangetroffen. Dit suggereert dat omwerking c.q. vergraving de top van het dekzand in de Nieuwe tijd

(lees recent) heeft plaatsgevonden. Op dit pakket ligt sterk humeus zand met plastic, brokken mest, puin, zand- en kleibrokken en in boring 6 een moderne, stalen schroefbout. Deze zandlaag heeft een dikte van gemiddeld 70 cm en is door de eigenaar opgebracht om glooiing in het landschap terug te brengen (zie § 2.5). De bovenste 50 cm van het bodemprofiel wordt gevormd door een modern opgebracht zandpakket ten behoeve van de bouw van de bestaande schuur.

3.3 Archeologische indicatoren

Er zijn tijdens het veldonderzoek twee fragmenten aardewerk aangetroffen (bijlage 2). Eén fragment is aan het maaiveld aangetroffen en betreft een fragment laat-middeleeuws aardewerk. Gezien de bodemopbouw in het plangebied en de vondst van de scherf aan het maaiveld is geen relatie te leggen met de aanwezigheid van een archeologische vindplaats ter plaatse (vondstnummer 1). Het geglazuurde fragment ban een vloertegel dat op 90-110 cm -Mv in boring 2 is aangetroffen, dateert vermoedelijk uit de 18e of 19e eeuw (vondstnummer 2). De scherf is aangetroffen in recent opgebrachte grond en vormt daarom geen aanwijzing voor een archeologische vindplaats.

3.4 Synthese en evaluatie

Op basis van de resultaten van het veldonderzoek is vastgesteld dat zich in de ondergrond (verstoorde en vergraven) dekzandafzettingen bevinden. De resultaten zijn in overeenstemming met de resultaten en verwachtingen van het bureauonderzoek. Er zijn aanwijzingen voor verstoring dan wel vergraving van de top van het dekzand (getuige de aanwezigheid van onder andere een verstoorde laag in de top van het dekzand en modern puin). Mogelijk is dit het gevolg van ruilverkavelingen die hebben plaatsgevonden in het gebied. Aanwijzingen voor hoe het plangebied oorspronkelijk in het dekzandlandschap gelegen heeft, zijn door vergraving verdwenen. De op het dekzand gelegen pakketten zijn recent opgebracht, getuige de aanwezigheid van plastic en modern puin. De eigenaar heeft dit bevestigd. De aan het maaiveld aangetroffen middeleeuwse scherf is daarmee zeer waarschijnlijk met de opgebrachte grond meegekomen. Er zijn geen (intacte) archeologische resten in het plangebied te verwachten, op grond waarvan de archeologische verwachting voor (intacte) vindplaatsen uit alle perioden laag is.

4 Conclusies en aanbevelingen

4.1 Inleiding

In opdracht van Van Westreenen Adviseurs heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in september 2011 een archeologisch bureauonderzoek en een inventariserend veldonderzoek, verkennende/karterende vorm uitgevoerd in plangebied De Dijk 76 in Achterberg (gemeente Rhenen). Aanleiding voor het onderzoek was de omgevingsvergunning ten behoeve van de uitbouw van een schuur in het plangebied. Bij deze ontwikkeling zijn graafwerkzaamheden gepland die eventueel aanwezige archeologische waarden met verstoring bedreigen.

4.2 Conclusies

Uit het bureauonderzoek blijkt dat het plangebied zich op (de flank van) een dekzandrug bevindt, waarvoor een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen (nederzettingsresten) uit de periode Laat Paleolithicum t/m Nieuwe tijd geldt. Tevens ligt een deel van het terrein in een terrein van zeer hoge archeologische waarde, waaraan een beschermde status is toegekend (als onderdeel van kasteel Ter Horst). In de omgeving hebben echter wel, in het kader van ruilverkavelingen, ontgravingen plaatsgevonden. Tijdens het veldonderzoek is vastgesteld dat de top van het dekzand is verstoord dan wel vergraven. De ligging van het plangebied in het oorspronkelijke dekzandlandschap is daardoor niet meer te herleiden. Na de ruilverkavelingen in de jaren 50-60 van de 20e eeuw zijn in het gebied ophooglagen aangebracht om de sterke hoogteverschillen (die door de vergraving waren ontstaan) af te vlakken. De bodem is zodanig verstoord dat in het plangebied geen intacte archeologische vindplaats te verwachten is. Dit geldt eveneens voor het deel waaraan een beschermde status is toegekend. Het aangetroffen scherfmateriaal is geen aanwijzing voor de aanwezigheid van een archeologische vindplaats en is vermoedelijk met het aanbrengen van het ophoogpakket in het plangebied terecht gekomen.

Op basis van de onderzoeksresultaten en de voorgenomen bodemingrepen (§ 1.3) kan worden geconcludeerd dat bij de uitvoering van de werkzaamheden vermoedelijk geen archeologische resten zullen worden verstoord.

4.2 Aanbevelingen

Op basis van de resultaten van onderhavig onderzoek blijkt dat in het kader van de bestaande planvorming het risico op verstoring van archeologische resten klein is. Derhalve wordt geadviseerd het plangebied op archeologische gronden vrij te geven.

Mochten er archeologische resten bij de graafwerkzaamheden aan het licht komen, dan is conform artikel 53 en 54 van de Monumentenwet 1988 (herzien in 2007) aanmelding van de desbetreffende vondsten bij de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap c.q. de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed verplicht (vondstmelding via ARCHIS).

Literatuur

- Bakker, H. de, 1966.** *De subgroepen van het systeem van bodemclassificatie voor Nederland.* Stichting voor Bodemkartering, Wageningen.
- Bakker, M., C. den Otter & H. Weerts, 2003.** Formatie van Drente. *Lithostratigrafische Nomenclator Ondiepe Ondergrond Nederland.* Nederlands Instituut voor Toegepaste Geowetenschappen TNO, Utrecht.
- Bellen, H., 1931.** Het veen der Geldersche Vallei en de praehistorie. *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap XLVIII:* 657-681.
- Berendsen, H., 2004.** *De vorming van het land: inleiding in de geologie en de geomorfologie. Fysische geografie van Nederland.* Assen.
- Berkel, G. van & K. Samplonius, 2006.** *Nederlandse Plaatsnamen. Herkomst en Historie.* Uitgeverij Het Spectrum.
- Blijdenstijn, R., 2005.** *Tastbare tijd. Cultuurhistorische atlas van de provincie Utrecht.* Provincie Utrecht, Utrecht.
- Boer, G. de, D. Bekius & B. Smit, 2010.** Gemeente Soest; een archeologische verwachtings- en beleidskaart. *RAAP-rapport 1866.* RAAP Archeologisch Adviesbureau, Weesp.
- Doesburg, J. van, 2008.** Het geheim van de Heimenberg ontsluit? De datering van de walburg bij Rhenen. In: L. Bultje-van Dillen, H. Deys, T. Maas, R. Rommes, W. Strous & F. Vogelzang (red.); *Geschiedenis van Rhenen* (pag. 36-45). Stichting Matrijs/Stichting Historische Vereniging Oudheidkamer, Utrecht/Rhenen.
- Deeben, J. (red.), 2008.** De Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW), derde generatie. *Rapportage Archeologische Monumentenzorg 155.* Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort (info: www.cultureelerfgoed.nl).
- Gemeente Ede, 1992.** *Historisch-geografisch onderzoek Ede-Lunteren.* Gemeente Ede, Dienst Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting, Ede.
- Halverstad, R.N., 2011.** Sporen van landgebruik nabij kasteel Ter Horst te Achterberg/De Dijk/Rhenen. *ADC-rapport 2853.* ADC, Amersfoort.
- Heunks, E., 2001.** Gemeente Ede: archeologische Verwachtingskaart. *RAAP-rapport 654.* RAAP Archeologisch Adviesbureau, Amsterdam.
- Nales, T., 2011.** *Plan van Aanpak Oude Dijk 76, Achterberg.* Intern document RAAP Archeologisch Adviesbureau, Weesp
- Nederlands Normalisatie-instituut, 1989.** *Nederlandse Norm NEN 5104, Classificatie van onverharde grondmonsters.* Nederlands Normalisatie-instituut, Delft.
- Olde Melerink, B. e.a. (red.), 1995.** *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht.* Utrecht.
- RGD, 1977.** *Geologische Kaart van Nederland, schaal 1:50.000. Blad Tiel Oost (390).* Rijks Geologische Dienst, Haarlem.
- Rooijen, B. van & W. Strous, 2008.** De agrarische ontwikkeling van Achterberg. In: L. Bultje-van Dillen, H. Deys, T. Maas, R. Rommes, W. Strous & F. Vogelzang (red.); *Geschiedenis van Rhenen* (pag. 500-509). Stichting Matrijs/Stichting Historische Vereniging Oudheidkamer, Utrecht/Rhenen.

- Schokker, J., F. de Lang, H. Weerts & C. den Otter, 2003.** *Formatie van Boxtel. Lithostratigrafische Nomenclator Ondiepe Ondergrond Nederland*. Nederlands Instituut voor Toegepaste Geowetenschappen TNO, Utrecht.
- Tol A., P. Verhagen, A. Borsboom & M. Verbruggen, 2004.** Prospectief boren; een studie naar de betrouwbaarheid en toepasbaarheid van booronderzoek in de prospectiearcheologie. *RAAP-rapport 1000*. RAAP Archeologisch Adviesbureau, Amsterdam.
- Tent, W.J. van, 1997.** *Archeologische kroniek van de provincie Utrecht over de jaren 1996-1997*. Archeologische kroniek provincie Utrecht. Utrecht.

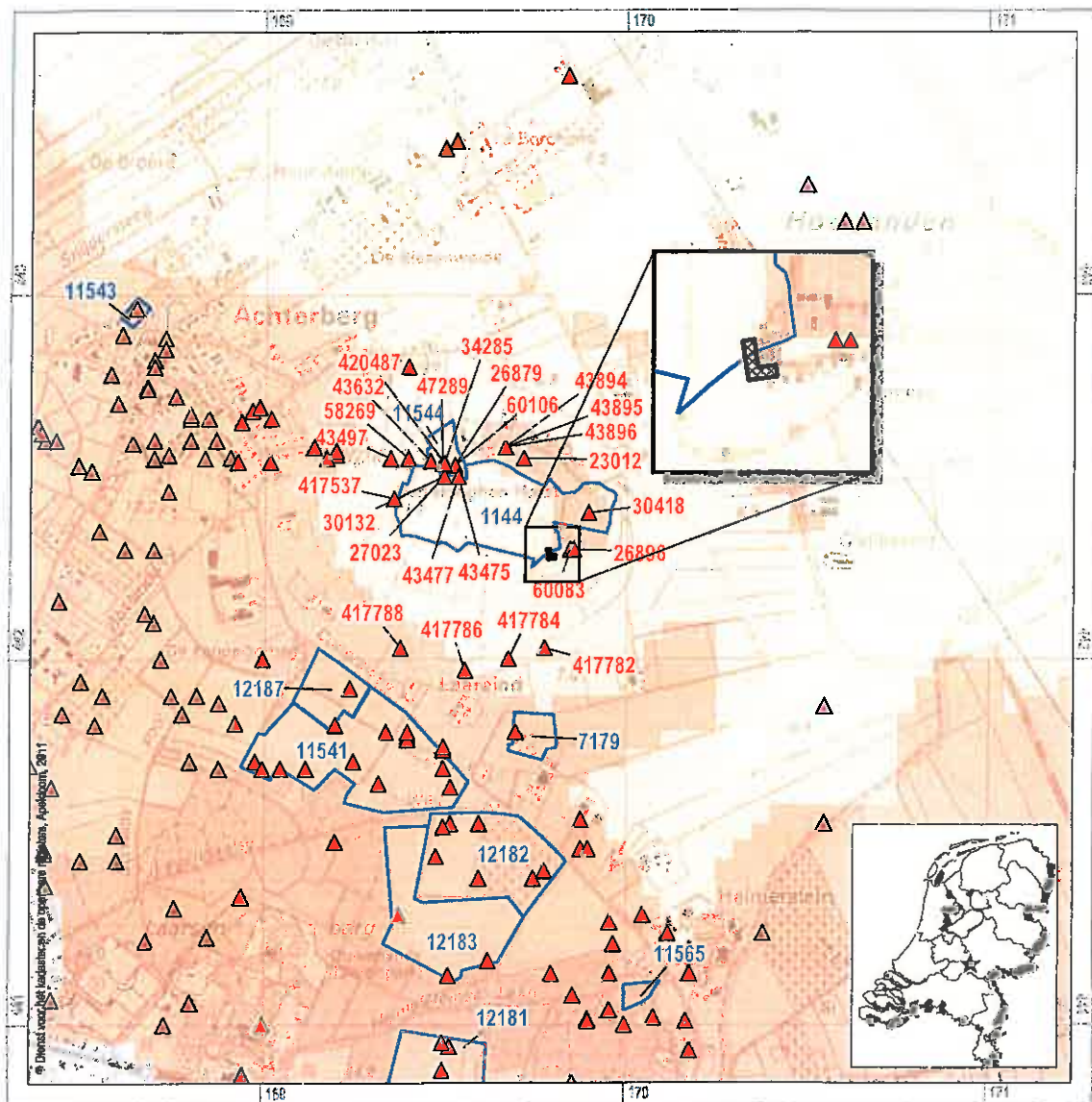
Overzicht van figuren, tabellen en bijlagen

- Figuur 1.** Ligging van het plangebied (gearceerd) met ARCHIS waarnemingen (rood) en AMK-terreinen (blauw) op de IKAW; inzet: ligging in Nederland (ster)
- Figuur 2.** Resultaten van het onderzoek.
- Figuur 3.** Uitsnede uit een Duitse overzichtskaart van de Grebbelinie.

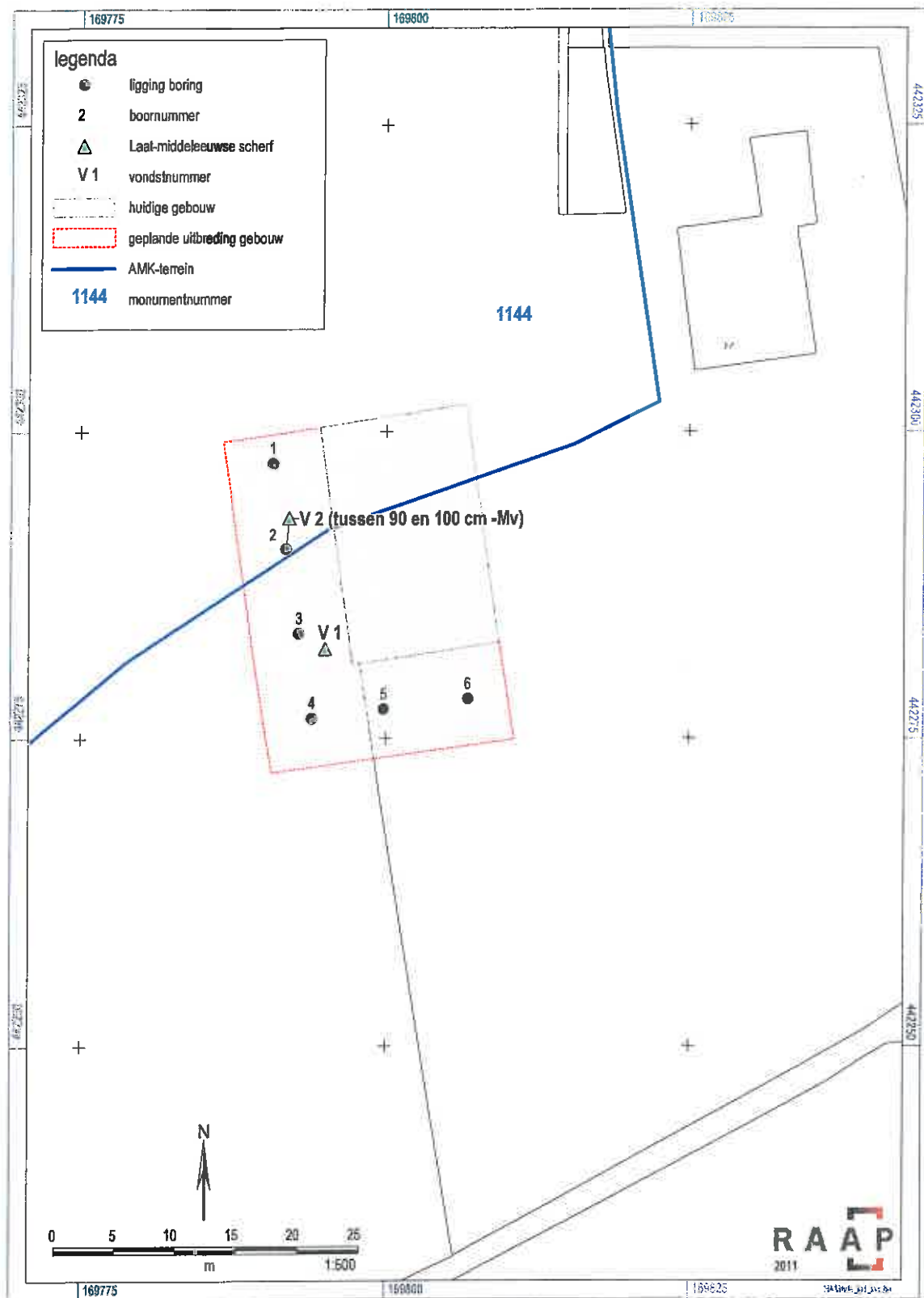
Tabel 1. Archeologische tijdschaal.

Bijlage 1. Boorbeschrijvingen.

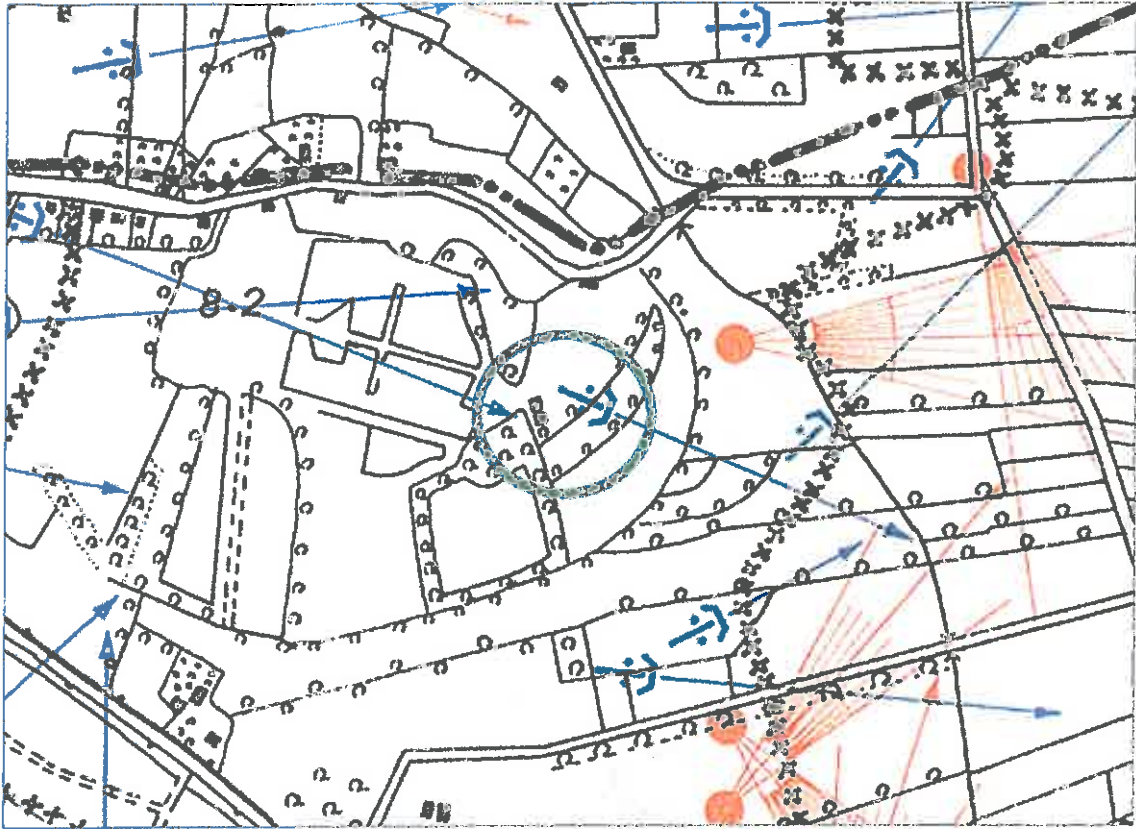
Bijlage 2. Vondstenlijst.

Figuur 1. Ligging van het plangebied (gearceerd) met ARCHIS-waarnemingen (rood) en AMK-terreinen (blauw) op de IKAW; inzet: ligging in Nederland (ster).

Figuur 2. Resultaten van het onderzoek.

Figuur 3. Uitsnede uit een Duitse overzichtskaart van de Grebbelinie.

Archeologische perioden			
Tijdperk		Datering	
Nieuwste tijd (=Nieuwe tijd C)			
Nieuwe tijd	B		1795
	A		1650
Middeleeuwen	Laat		1500
	Vol		1250
	Vroeg	Ottoons	1050
		Karolingisch	900
		Merovingisch laat	725
		Merovingisch vroeg	525
			450
	Laat		270
Romeinse tijd		Midden	70 na Chr.
IJzertijd	Vroeg		15 voor Chr.
	Laat		250
	Midden		500
Bronstijd	Vroeg		800
	Laat		1100
	Midden		1800
Neolithicum (Nieuwe Steentijd)	Vroeg		2000
	Laat		2850
	Midden		4200
Mesolithicum (Midden Steentijd)	Vroeg		4800/5300
	Laat		6450
	Midden		8640
Paleolithicum (Oude Steentijd)	Vroeg		9700
	Laat		12.500
	Jong B		16.000
	Jong A		35.000
	Midden		250.000
	Oud		

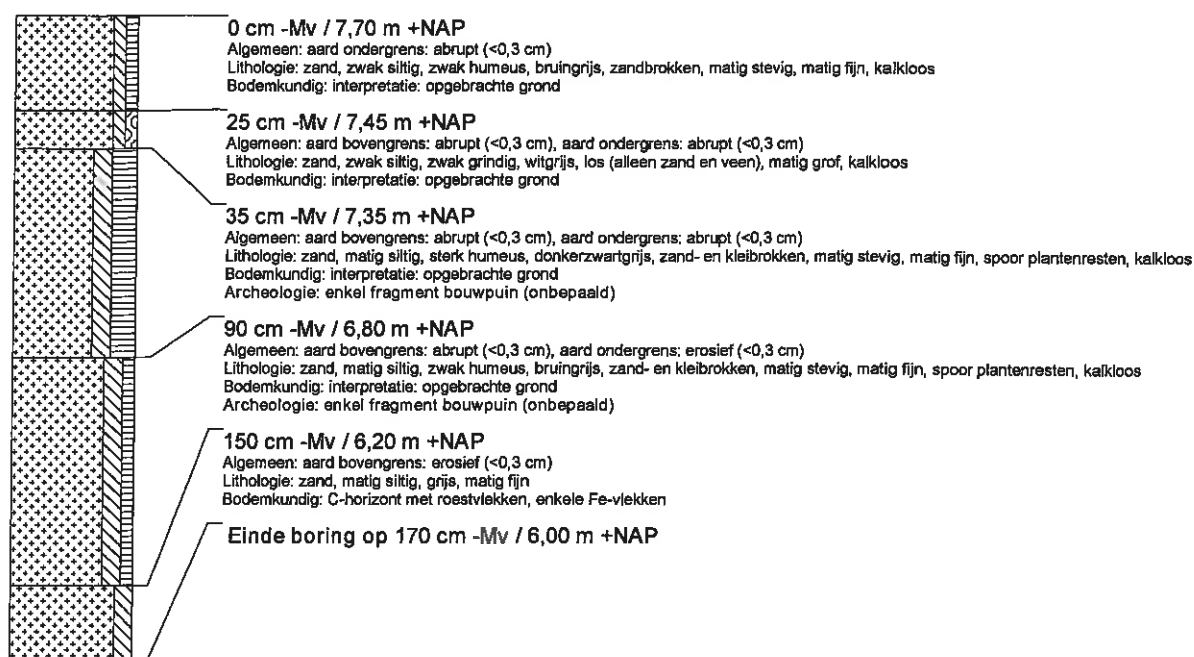
bladz. 1 van 1 versie 1.0, 19-10-2011, RAAP, 2011

Tabel 1. Archeologische tijdschaal.

Bijlage 1: Boorbeschrijvingen

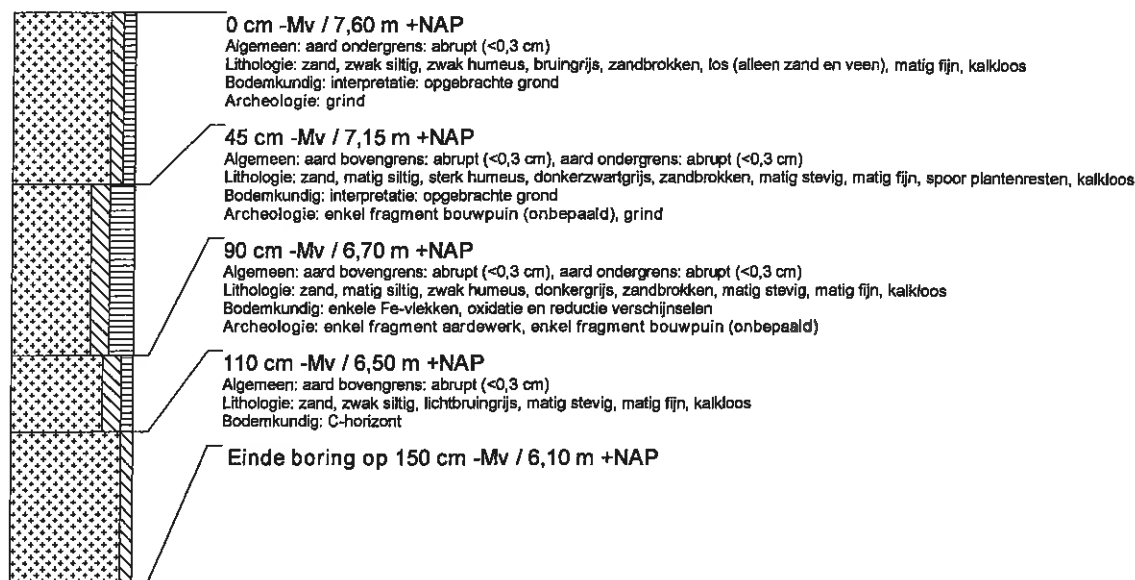
boring: RHDE-1

datum: 30-9-2011, X: 169.791, Y: 442.298, hoogte: 7,70, referentievlak: Normaal Amsterdams Peil, provincie: Utrecht, gemeente: Rhenen, opdrachtgever: Van Westreenen, uitvoerder: RAAP West

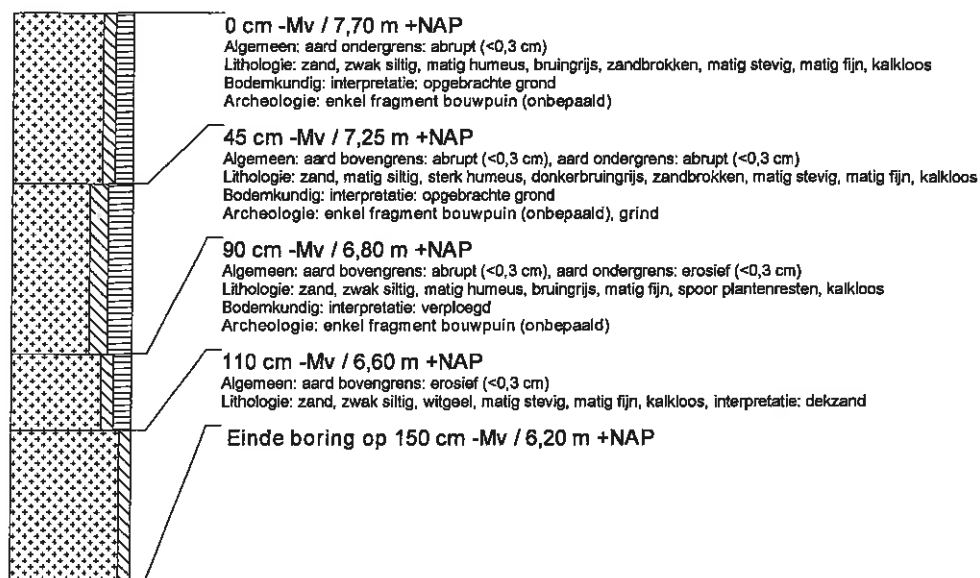
boring: RHDE-2

datum: 30-9-2011, X: 169.791, Y: 442.281, hoogte: 7,60, referentievlak: Normaal Amsterdams Peil, provincie: Utrecht, gemeente: Rhenen, opdrachtgever: Van Westreenen, uitvoerder: RAAP West

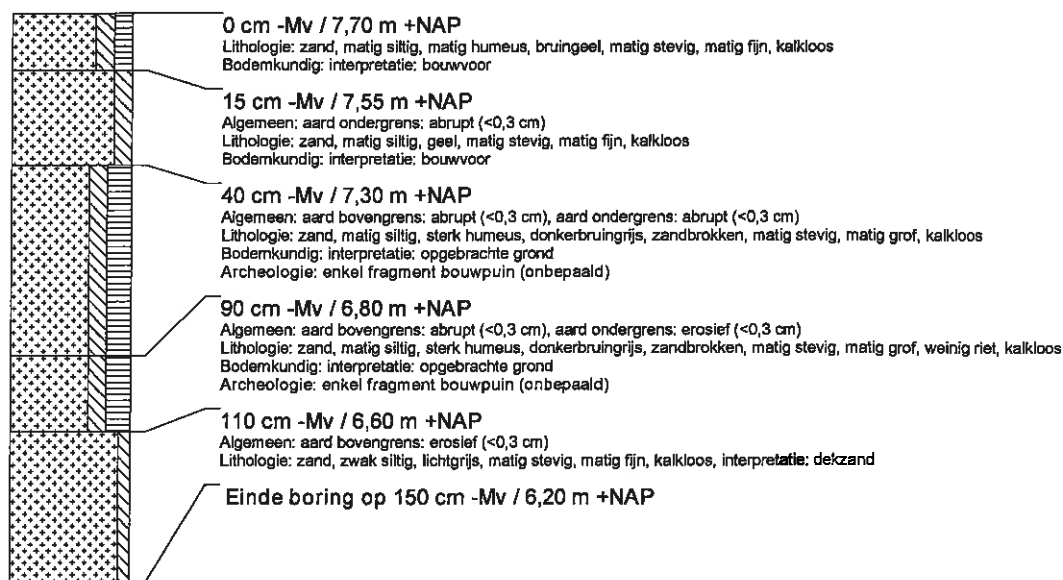
boring: RHDE-3

datum: 30-9-2011, X: 169.792, Y: 442.285, hoogte: 7,70, referentievlak: Normaal Amsterdams Peil, provincie: Utrecht, gemeente: Rhenen, opdrachtgever: Van Westreenen, uitvoerder: RAAP West

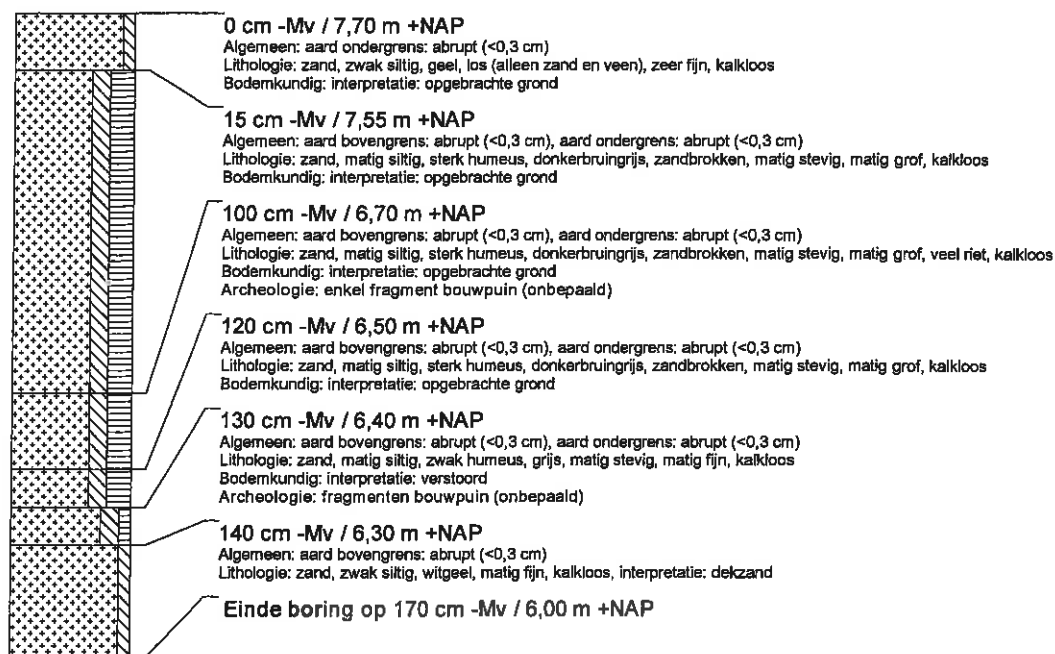
boring: RHDE-4

datum: 30-9-2011, X: 169.794, Y: 442.278, hoogte: 7,70, referentievlak: Normaal Amsterdams Peil, provincie: Utrecht, gemeente: Rhenen, opdrachtgever: Van Westreenen, uitvoerder: RAAP West

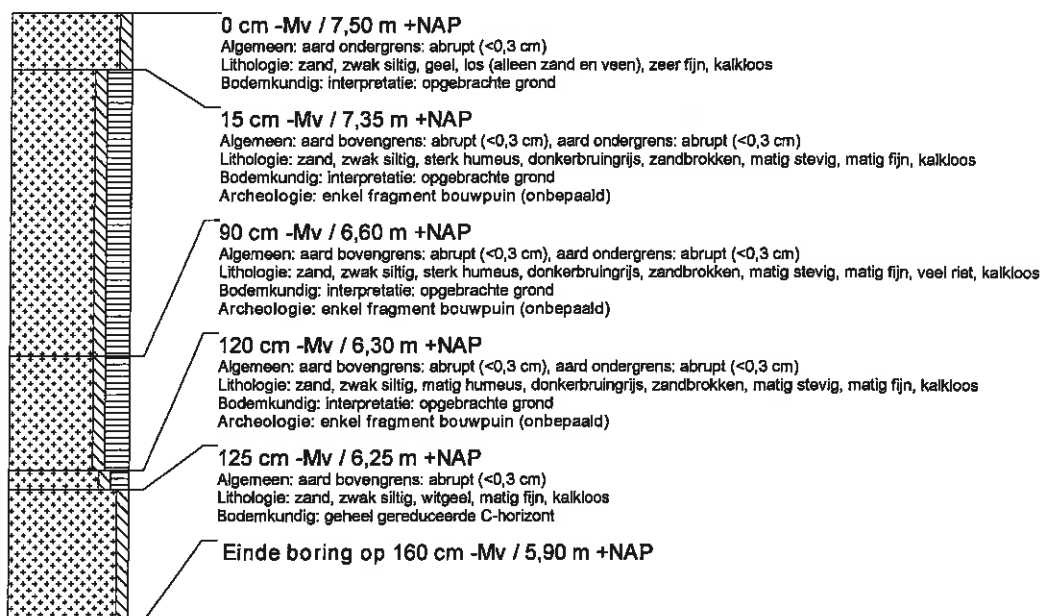
boring: RHDE-5

datum: 30-9-2011, X: 169.800, Y: 442.277, hoogte: 7,70, referentievlak: Normaal Amsterdams Peil, provincie: Utrecht, gemeente: Rhenen, opdrachtgever: Van Westreenen, uitvoerder: RAAP West

boring: RHDE-6

datum: 30-9-2011, X: 169.806, Y: 442.278, hoogte: 7,50, referentievlak: Normaal Amsterdams Peil, provincie: Utrecht, gemeente: Rhenen, opdrachtgever: Van Westreenen, uitvoerder: RAAP West

Bijlage 2: Vondstenlijst

vondstnummer	boornummer	diepte cm -Mv	lithologie	fragment	aantal	materiaal	code	begindatering	einddatering	opmerking
1	-	-	maaiveld	fragment	1	ker	*	LMEA	LMEB	-
2	2	90-110	ophoogpakket	fragment	1	bker	*	NTB	NTC	fragment vloertegel